

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ УКРАЇНИ ЯК АКТОРА НАПІВПЕРИФЕРІЇ ЄВРОПИ

Казакова Надія Артурівна

канд. геогр. наук, доцент

кафедра міжнародних економічних відносин

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

мн. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: n.a.kazakova@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4592-1466>

Мірошник Наталя Олександрівна

аспірантка

кафедра міжнародних економічних відносин

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

мн. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: 380976227336@student.karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3507-6585>

У XXI ст. економічний розвиток країн залежить від зростаючої ролі людського чинника у відтворювальних процесах, а також від здатності генерувати інноваційні перетворення. Тому, досліджуючи закономірності утворення, розподілу та функціонування багатства народу, можна стверджувати, що разом зі знаннями, людський капітал утворює новий тип економіки – економіку знань, що є найвищим етапом розвитку постіндустріальної та інноваційної економіки. Предметом дослідження в статті є формування економіки знань як нового ключового чинника розвитку народних господарств. Метою даної роботи є аналіз факторів розвитку економіки України як актора «напівпериферії» Європи. Завдання: дослідження стану та перспектив розвитку напівпериферії Європи на прикладі України. У статті використовуються загальнонаукові методи: дослідження розвитку економічних процесів здійснювалось на основі методу наукової абстракції, загального та часткового. Найбільш уживані наукові методи пізнання під час даного дослідження: історико-логічний метод, аналіз, синтез, метод кількісного і якісного порівнянь, статистичний метод, економіко-математичне моделювання. Отримано такі результати: систематизовано та проаналізовано статистичні дані, що характеризують рівень економічного розвитку країн напівпериферії Європи та стан України, обчислено коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації. Визначено системні чинники, що мають найбільший вплив на функціонування та прогрес економіки країн напівпериферії. Висвітлено проблеми, що перешкоджають розвитку акторів напівпериферії на прикладі України та запропоновано шляхи подолання недоліків. Висновки: отримані результати доцільно використовувати у внутрішній та зовнішньоекономічній діяльності країни у якості рекомендацій для визначення пріоритетного напрямку розвитку.

Ключові слова: економіка знань, економічний розвиток, Європа, інновації, людський капітал, напівпериферія, ядро.

Вступ та постановка проблеми. В умовах глобалізації, конкуренції, обмежених ресурсів та зростання потреб виникає необхідність вирішення завдання: як найбільш раціонально розподілити та використати ресурси, щоб вироблені блага якнайкраще задовольнили потреби. Сучасна парадигма сталого соціально-економічного розвитку у якості ключової складової має формування людського капіталу. Економіка знань може стати рушієм прогресу України. Тому перспективи впровадження та розвитку економіки знань у напівпериферії Європи вимагають ретельного дослідження теоретичних засад та грамотної реалізації на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сталому економічному зростанні важливу роль

відіграють не лише природні ресурси, виробничі та фінансові чинники, але і «людський капітал». Автор даного поняття, Г. Беккер, вважав, що сукупність здібностей, отриманих знань та набутих навичок є запорукою зростання доходів, а найбільш важливими витратами виступають інвестиції у навчання. За розрахунками вченого (відношення доходів до витрат), віддача від таких інвестицій складає 12-14% річного доходу [8].

Взаємозалежність економічного зростання та застосування людських здібностей завжди була важливою темою досліджень. Наукова думка стосовно людського чинника розвивалася через філософське трактування людської ролі у створенні багатства, вартісну оцінку продуктивної функції людини, розгляд здібностей людини основним капіталом,

біхейвіористичні мотиви трудової діяльності, через взаємозалежність фізичного та інтелектуального розвитку людини та продуктивності її праці. При цьому відбувалося взаємозбагачення та синтез різних теоретичних підходів щодо ролі людини в економічному та суспільному розвитку. Давньогрецькі вчені (Аристотель, Ксенофонт, Епікур, Платон, Сократ) вважали, що людина виступає не лише як спосіб нарощення виробництва, але і як рушійна сила прогресу. Представники школи кількісної економіки (В. Петі, Дж. Мілль) першими у своїх працях спробували дати вартісну оцінку людського капіталу. Вчені вважали, що населення країни разом з робочими здібностями, знаннями, навичками являють собою невід'ємну складову національного багатства [2, с. 82]. У класичній школі «економічна особистість» має за мету отримання максимальної вигоди. А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Ж. Сей та ін. пояснювали важливість розгляду людини та її вмінь як основний капітал; вони дали оцінку розвитку, акумуляції та застосуванню схильностей людини до праці. До основного капіталу суспільства А. Сміт відносив не лише споруди, машини та землю, але й «набуті корисні здібності кожного члена суспільства» [4, с.208]. Д. Рікардо обґрунтовував відставання країн в економічному розвитку «нестачею освіти в усіх верствах народу» [3, с.89]. Маржиналісти та кейнсіанці дійшли до висновку, що людина-робітник бажає не лише грошову винагороду за певну трудову діяльність, але важливе й задоволення потреб нематеріального характеру. Згідно з сучасною парадигмою соціально-економічного розвитку формування людського капіталу зі збереженням навколишнього середовища є запорукою успіху країни.

Ще пів століття тому з'явилася гіпотеза стосовно взаємовпливу ВВП на душу населення та рівня освіченості. Досліджуючи закономірності утворення, розподілу та функціонування багатства народу, науковці поставили діяльність людини у центр економіки, та визначили, що рушійною силою виробництва у контексті Четвертої промислової революції є інтелект. Разом із знаннями, людський капітал утворює новий тип економіки – економіку знань, що є найвищим етапом розвитку постіндустріальної та інноваційної економіки. Ф. Махлуп є засновником терміну «економіка знань» та наголошує, що знання мають ключову роль, а виробництво знань сприяє всесторонньому прогресу.

Вітчизняні науковці (Голіков А.П., Грицак Ю.П., Грішнова О. А., Журавльов П. В., Казакова Н.А., Лук'яненко Д. Г., Семиноженко В. П.) стверджують, що удосконалення здібностей, знань, навичок дозволить більш гнучко реагувати на зміни у технологічних та інноваційних процесах.

Поряд з цим залишається багато невирішених питань, у тому числі, які стосуються чинників формування та функціонування економіки знань в країнах напівпериферії, зокрема в межах Європи.

Для досягнення **мети** було поставлено та виконано такі задачі:

- Розглянути еволюцію наукових поглядів на категорії «людський капітал», «світ-система», «економіка знань»;

- Проаналізувати статистичні дані, що характеризують стан соціально-економічного розвитку;

- Виявити перешкоди, що стоять на заваді розвитку народного господарства напівпериферії;

- Окреслити перспективи розвитку України як актора напівпериферії Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

За останнє століття кардинально змінився устрій світу та став повністю підпорядкований новій індустріальній реальності – четвертій промисловій революції – епосі кібернетики, стирання кордонів між фізичним, цифровим та біологічним світами зі зростанням ролі та значення штучного інтелекту й економіки знань.

Економіка знань формується на основі широкомасштабного та ефективного використання знань у всіх секторах економіки. Важливу роль відіграє створення якісного людського капіталу – висококваліфікованих та творчих людей, які здатні оновлювати та розширювати знання. Розвитку економіки знань також сприяють формування конкурентної динамічної інформаційної інфраструктури та підтримка функціонування ефективно інноваційної системи, що об'єднує науку, дослідницькі центри, компанії та інші інститути.

Оскільки кожне народне господарство має свій рівень та темп соціально-економічного розвитку, у світовій економічній системі утворюється ієрархія: «ядро – напівпериферія – периферія» [12] разом з галузевою та функціонально-просторовою організацією. Відношення між складовими світ-системи можна описати такими економічними термінами як поділ праці, інвестиції, виробництво, товарообмін, торгівля тощо. Місце актора у світ-системі, з економічної точки зору, визначається типом виробництва: переважання капіталомісткого типу виробництва – актор ядра, а трудомісткого – актор периферії. Якщо економіка поєднує приблизно в однакових пропорціях обидва типи виробництва, її відносять до напівпериферії. Такі актори постачають країни ядра корисними копалинами та іншими природними ресурсами, але водночас можуть створювати та впроваджувати різні інноваційні ідеї. Тому інвестиції в людський капітал та розвиток економіки знань можуть

відіграти ключову роль у положенні актора в ієрархії світ-системи.

Функціонально-просторова організація обумовлена географічним поділом праці, прагненням світової економіки до оптимізації. Проте слід зазначити, що світовий ринок не здатен забезпечити такий розподіл доходів, щоб ядро, напівпериферія та периферія одночасно користувалися перевагами росту продуктивності праці. Подолання економічної відсталості можливе лише за умови кардинальної перебудови міжнародного поділу праці та глибоких структурних реформ світової економіки та міжнародних економічних відносин.

Розглянемо країни що розвиваються та входять до складу напівпериферії Європи [14] та систематизуємо у Таблиці 1 статистичні дані, що характеризують рівень економічного розвитку та добробуту населення, стан ринку праці, інвестиційних та інноваційних процесів.

В умовах сприятливого помірного клімату та врожайних сільськогосподарських угідь, народне господарство України значною мірою покладається на первинний сектор. У

порівнянні з країнами ядра, зайнятість у сільському господарстві та відсоток сільського господарства у структурі ВВП високі. У країнах ядра дані показники не перевищують 3% (у Німеччині в первинному секторі економіки зайнято 1,4% робочої сили, що приносить 0,7% ВВП) [10].

З найбільшою серед акторів напівпериферії Європи площею території та кількістю населення, а, відповідно і робочою силою, ВВП на душу населення в Україні чи не найнижчий, а показник рівня щастя найменший. Індекс інновацій в Україні найвищий серед розглянутих країн напівпериферії – 37,4, що свідчить про потенціал країни розвивати четвертинний та п'ятинний сектори економіки та покращити економічну ситуацію. До того ж в Україні відносно недорого кваліфікована робоча сила, про що свідчить високий Індекс рівня освіти. Тому в Україні є можливість впроваджувати нові розробки та нововведення за відносно невисоку плату.

Таблиця 1

Загальний рівень економічного розвитку та добробуту населення країн напівпериферії Європи

	Білорусь	Україна	Молдова	Чорногорія	Сербія	Албанія	Боснія і Герцеговина	Північна Македонія
Площа території (тис. кв. км)	207,600	603,550	33,851	13,812	77,474	28,748	51,197	25,713
Населення (млн.)	9,449	43,733	4,033	0,628	8,737	2,877	3,280	2,083
Робоча сила (%)	46,22	40,95	36,89	44,79	41,64	38,97	35,98	44,72
Зайнятість у с/г (%)	10,6	15,3	32,2	7,9	17,1	38	16,5	16,1
Зайнятість у промисловості (%)	30,7	24,3	16,6	17	25,2	19,3	29,8	30,5
Зайнятість у сфері послуг (%)	58,7	60,4	51,2	75,1	57,7	42,7	53,7	53,4
ВВП на душу населення (тис. дол. США)	6,603	3,592	3,300	8,703	7,397	5,372	5,741	6,096
доля с/г (%) у ВВП	8,1	12,2	17,7	7,5	9,8	21,7	6,8	10,9
доля промисловості (%) у ВВП	40,8	28,6	20,3	15,9	41,1	24,2	28,9	26,6
доля сфери послуг (%) у ВВП	51,1	60	62	76,6	49,1	54,1	64,3	62,5
Рівень безробіття (%)	0,2	8,7	4,3	15,35	9,7	11,6	32,62	16,6
Конкурентоспроможність	-	57,0	56,7	60,8	60,9	57,6	54,7	57,3
IAP	0,817	0,750	0,711	0,816	0,799	0,791	0,769	0,759
Рівень щастя	5,540	4,561	5,608	5,546	5,778	4,883	5,674	5,160
Індекс рівня освіти	0,837	0,797	0,708	0,797	0,783	0,758	0,706	0,697
Розмір ПІП (млрд. дол. США)	1,273	3,043	0,593	0,454	4,281	1,208	0,516	0,476
Інновації (індекс)	32,1	37,4	35,5	37,7	35,7	30,3	31,4	35,3

Складено авторами за матеріалами: [9-18]

Прогресивний розвиток національних господарств країн «ядра» значною мірою завдячує розвитку економіки знань: результатам наукових досліджень і розробок,

впровадженню та удосконаленню високотехнологічного виробництва, створенню інноваційних продуктів. Інновації сприяють не лише підвищенню конкурентоспроможності та

економічному зростанню, але й забезпечують суверенітет країни-актора.

Міжнародний інститут розвитку та управління та Всесвітній економічний форум виділяють такі фактори конкурентоспроможності країн:

- внутрішній макроекономічний потенціал країни;
- рівень участі в міжнародній торгівлі та потоці інвестицій;
- ступінь впливу державної політики на створення конкурентного середовища;
- якість та ефективність фінансової системи;
- стан інфраструктури;
- рівень управління (з позиції нововведень, прибутковості, відповідальності)
- науково-технічний потенціал (з точки зору успішності фундаментальних та прикладних досліджень);
- стан та кваліфікація трудових ресурсів.

З метою виявлення напрямків, розглянемо структуру експорту України.

Згідно з останніми даними Державної служби статистики України [5] Україна найбільше експортує продукцію агропромислового комплексу та харчової промисловості (22144180,1 тис. дол. США), зокрема зернові культури (9633333,9 тис. дол. США), чорні метали та вироби з них (9777619,1 тис. дол. США), мінеральні продукти (4866480,2 тис. дол. США), машини та електротехнічне обладнання (4464445,8 тис. дол. США), та транспортні послуги (9036447,14 тис. дол. США), зокрема послуги трубопровідного транспорту (5904248,85 тис. дол. США), у сфері телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг (2433067,22 тис. дол. США), переробки матеріальних ресурсів (1628805,69 тис. дол. США) та ділові послуги (1198824,2 тис. дол. США).

У Таблиці 2 систематизовано дані, що демонструються динаміку експорту товарів України.

Таблиця 2

Структура експорту товарів з України в галузевому розрізі за 2013, 2016 та 2019 роки

Галузь	2013		2016		2019	
	вартість, млн. дол. США	Структура (%)	вартість, млн. дол. США	Структура (%)	вартість, млн. дол. США	Структура (%)
усього	63310	100	36364	100	50067	100
Продовольчі товари та с/г продукція	17024	26,9	15282	42	22153	44,3
Мінеральні продукти	4629	7,3	2282	6,3	4866	8,0
Паливно-енергетичні товари	2865	4,5	446	1,2	863	1,7
Продукція хімічної промисловості, каучук	5115	8,1	1968	5,4	2654	5,3
Шкури необроблені, шкіра вичинена	149	0,2	122	0,3	149	0,3
Деревина і целюлозно-паперові вироби	2391	3,8	1672	4,6	1839	3,7
Текстильні матеріали та текстильні вироби	1010	1,6	842	2,3	1036	2,1
Вироби з каменю, гіпсу, цементу	583	0,9	299	0,8	415	0,8
Недорогоцінні метали та вироби з них	1751	27,8	8339	23,0	10259	20,5
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	10612	16,8	4338	12	5526	11,0
Інші товари	1361	2,1	774	2,1	1168	2,3

Складено авторами за матеріалами: [5]

До ТОП-10 товарів, що експортувалися в 2019 році вже традиційно для останніх років входить сировина та напівфабрикати первинної переробки. Незважаючи на зростання експорту, показники 2013 року ще не

досягнуті. Зауважимо, що в 2014, після політичної кризи, відбувся перший значний обвал промисловості та всієї зовнішньої торгівлі.

Можемо спостерігати тенденцію збільшення долі сировинної продукції рослинництва, що

сильно посунула промислові товари. Це загрожує переходом зі статусу напівпериферії у статус периферії, а також кроком до подальшої деградації економіки.

Як і раніше найбільші доходи українським експортерам приносять продажі на зарубіжних ринках зернових культур (\$ 8,6 млрд), насіння олійних (\$ 2,3 млрд), масла (\$ 4,2 млрд), залишків і відходів харчової промисловості (\$ 1,4 млрд) і м'ясопродуктів (\$ 0,7 млрд). Доля ТОП-10 товарів в загальному експорті сукупно становить більше половини - 52,5%. І це наочно демонструє убогу різноманітність українського експорту.

Звіт Єврокомісії щодо торгівлі сільськогосподарською продукцією у період з листопада 2018 по жовтень 2019 року свідчить про те, що Україна стала третім за величиною експортером аграрної продукції до Європейського союзу, поступившись Сполученим Штатам та Бразилії.

У структурі зовнішньої торгівлі послугами доля видів діяльності, що охоплюють економіку знань, невелика (Таблиця 3). Хоча індекс інновацій в Україні найвищий серед країн напівпериферії Європи - 37,4 [12], а показник Індексу рівня освіти досить високий (0,797), що свідчить про потенціал країни розвивати галузі, що пов'язані з економікою знань.

Розрахуємо також коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації:

$$K_{BC} = (E - I / E + I) * 100\% \quad (1)$$

K_{BC} - коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації

E - експорт

I - імпорт

Значення коефіцієнта коливається від -100 (країна є імпортером з цієї послуги) до +100 (країна є експортером). Показники всередині цього проміжку характеризують ступінь залученості країни у внутрішньогалузеву міжнародну спеціалізацію.

Таблиця 3

Структура зовнішньої торгівлі послугами за видами у 2019 році

Найменування послуги згідно із КЗЕП	Експорт			Імпорт			KBC = (E - I / E + I) * 100 %
	тис.дол. США	у % до 2018	у % до загального обсягу, розділу	тис.дол. США	у % до 2018	у % до загального обсягу, розділу	
Усього	15237478,9	130,9	100,0	6527852,8	103,5	100,0	
у тому числі							
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	1628805,7	95,9	10,7	3023,3	107,5	0,0	99,63
- Послуги для переробки товарів з метою реалізації у внутрішній економіці	6606,6	91,3	0,4	148,3	211,7	4,9	95,61
- Послуги для переробки товарів з метою реалізації за кордоном	1622199,1	95,9	99,6	2875,0	104,8	95,1	99,65
Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій	235397,2	97,0	1,5	81745,2	97,1	1,3	48,45
Транспортні послуги	9036447,1	154,4	59,3	1509466,8	103,0	23,1	71,37
- Послуги морського транспорту	580728,8	111,0	6,4	260085,8	116,6	17,2	38,13
- Послуги повітряного транспорту	1409551,8	115,4	15,6	747930,9	107,5	49,5	30,67
- Послуги залізничного транспорту	484054,5	89,8	5,4	249184,9	88,1	16,5	32,03
- Послуги автомобільного транспорту	312659,2	102,7	3,5	148354,7	103,8	9,8	35,64
- Послуги трубопровідного транспорту	5904248,9	199,5	65,3	59702,0	75,5	4,0	97,99
- Інші допоміжні та додаткові транспортні послуги	258180,0	110,6	2,9	25341,2	108,3	1,7	82,12

- Послуги поштової та кур'єрської служби	51823,3	144,9	0,6	18549,8	108,1	1,2	47,28
Послуги, пов'язані з подорожами	323712,9	108,3	2,1	1284692,5	129,7	19,7	-59,75
Послуги з будівництва	98044,6	65,2	0,6	35616,4	61,1	0,5	46,71
- Будівництво за кордоном	69685,2	55,9	71,1	14620,8	59,6	41,1	65,31
- Будівництво у внутрішню економіку	28359,3	110,9	28,9	20995,6	62,3	58,9	14,92
Послуги зі страхування	75430,1	167,5	0,5	87141,3	111,1	1,3	-7,2
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	130803,3	121,6	0,9	462659,9	97,0	7,1	-55,92
Роялі та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	53043,9	123,9	0,3	544891,5	110,5	8,3	-82,26
- Послуги франшизи та використання торгової марки	5517,4	44,2	10,4	216650,1	103,1	39,8	-95,03
- Послуги, пов'язані з ліцензійною діяльністю	33450,0	146,1	63,1	227564,4	108,0	41,8	-74,37
- Послуги, пов'язані з патентною діяльністю	9408,6	363,8	17,7	520,2	39,4	0,1	89,52
- Інші роялі	4667,9	96,8	8,8	100156,8	140,9	18,4	-91,09
Послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги	2433067,2	115,0	16,0	495761,8	105,0	7,6	66,15
- Телекомунікаційні послуги	110603,7	70,1	4,5	94437,4	83,9	19,0	7,884
- Комп'ютерні послуги	1926996,0	118,0	79,2	275349,3	109,4	55,5	74,99
- Інформаційні послуги	395467,5	122,0	16,3	125975,2	116,5	25,4	51,68
Ділові послуги	1198824,2	113,0	7,9	1289601,6	93,0	19,8	-3,65
- Послуги дослідження та розробки	132235,8	114,8	11,0	17203,7	112,4	1,3	76,98
- Професійні та консалтингові послуги	554266,2	113,1	46,2	512018,6	101,6	39,7	3,962
- Наукові та технічні послуги	275465,7	127,3	23,0	125320,3	120,1	9,7	37,46
- Послуги з обробки та усунення забруднення навколишнього середовища	130,5	358,1	0,0	86967,1	48,1	6,7	-99,70
- Послуги сільського господарства та послуги видобутку	31652,6	124,6	2,6	112263,9	97,1	8,7	-56,01
- Послуги операційного лізингу	37508,1	102,1	3,1	343410,8	86,6	26,6	-80,30
- Послуги, пов'язані з торгівлею, та посередницькі послуги	73344,2	78,9	6,1	24567,8	91,7	1,9	49,81
- Інші ділові послуги	94221,2	112,2	7,9	67849,4	153,0	5,3	16,27
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	16191,0	84,6	0,1	8279,6	69,4	0,1	32,33

- Аудіовізуальні та пов'язані з ними послуги	12392,0	79,1	76,5	5182,1	71,9	62,6	41,02
- Культурні та рекреаційні послуги	1167,8	124,7	7,2	1694,1	63,7	20,5	-18,39
- Інші особисті послуги	2631,3	103,6	16,3	1403,3	67,9	16,9	30,43
Державні та урядові послуги	7711,7	147,7	0,1	724973,0	92,0	11,1	-97,89

Складено авторами за матеріалами: [5]

Найбільше у загальному обсязі експорту послуг займають:

- транспортні послуги (59,3%), зокрема послуги трубопровідного транспорту (38,74% у загальному обсязі експорту послуг);

- послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (16%), зокрема комп'ютерні послуги (12,64% у загальному обсязі експорту послуг);

- послуги з переробки матеріальних ресурсів (10,7%)

- ділові послуги (7,9%).

За коефіцієнтом внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації Україна залучена у внутрішньогалузеву міжнародну спеціалізацію:

- Послуги з переробки матеріальних ресурсів;

- Транспортні послуги;

- Послуги, пов'язані з патентною діяльністю;

- Комп'ютерні послуги;

- Послуги дослідження та розробки.

Слід також відзначити, що порівняно з 2018 роком зріс відсоток до загального обсягу таких сфер послуг як транспортні послуги (154,4%), послуги, пов'язані з подорожами (108,3%), послуги зі страхування (167,5%), послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю (121,6%), роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності (123,9%), послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (115%), ділові послуги (113%), державні та урядові послуги (147,7%). Найбільш помітне зростання долі послуг, що пов'язані з патентною діяльністю та послуг з обробки та усунення забруднення навколишнього середовища – вони збільшилися втричі порівняно з минулим роком.

Зауважимо, що за 2019 рік в Україні, відносно 2018 року, збільшився у 3,5 рази експорт послуг, що пов'язані з патентною діяльністю (з 2604,9 тис. дол. США до 9408,6 тис. дол. США), тобто в Україні є потенціал, щоб розвивати інновації. Проте заважають низькі показники продуктивності праці (57 позиція), що свідчить про те, що в країні-актора слабкий рівень технологій, а також, що виробляється продукція з низькою доданою вартістю.

Різні світові рейтинги свідчать про погіршення конкурентної позиції України. Дані Всесвітнього економічного форуму – «The Global

Competitiveness Report 2019» [16] демонструють, що серед 145 країн, яких досліджували, Україна займає 85 позицію, хоча у 2017 році посідала 81 місце. Погіршення обумовлене ускладненням ситуації з такими компонентами як «Фінансова стабільність» (136 місце), «Макроекономічна стабільність» (133 місце), «Ринкові інституції» (104 місце). До сприятливих чинників можна віднести лише «Ємність ринку» (47 місце) та «Освіту» (44 позиція, до того ж кількість людей з вищою освітою в Україні досить велика). За готовністю адаптувати технології та інновації Україна посідає 60 місце, хоча за Глобальним індексом інновацій, що становить 37,4 [12], Україна займає 47 позицію. В Україні, порівняно з іншими країнами напівпериферії, значна кількість людей здобула звання вчених та інженерів. Проте рівень інновацій залишається посереднім, а показники, що оцінюють «Взаємозв'язки ВНЗ із промисловістю у сфері досліджень та розробок», «Державні закупівлі новітніх технологій і продукції», «Технологічну готовність», «Іноземні інвестиції та трансфер технологій» – проблемно низькі.

Країни «ядра» Європи оцінили Україну як актора-інноватора, що формується» [7].

Згідно з версією агенства Bloomberg [15] Україна опустилася на 3 позиції та посіла 56 місце з 60-ти в рейтингу інноваційних економік світу 2020 року. Найкращі показники у Німеччині, їй вдалось обійти Південну Корею за трьома критеріями: з виробництва доданої вартості, концентрації високотехнологічних компаній і патентної активності. Зазначимо, що Південна Корея була лідером протягом 6 років.

Серед проблем України, як актора напівпериферії Європи, слід виділити такі:

- участь в інтернаціоналізації в якості постачальника сировини та виробника трудомісткої продукції, що робить країну залежною від передових держав;

- доходи країни залежать від кон'юнктури світових ринків, до того ж прибутки значно менші за норму країн ядра;

- аграрно-сировинна спеціалізація;

- «вузькість» внутрішнього ринку;

- залежність від технологічної «монополії» країн ядра;

- велика фінансова заборгованість;

- низькі очікувана тривалість життя (72,1) та кількість здорових років (64,1);

- слабе фінансування охорони здоров'я, галузі освіти та НДДКР;
- низька продуктивність праці та недовикористання наявних висококваліфікованих кадрів;
- високий рівень корупції;
- неефективне використання інвестицій чи їх розкрадання;
- політична нестабільність;
- нездатність уряду виявити пріоритетні шляхи формування та удосконалення людських ресурсів та недооцінка значення людського капіталу в соціально-економічному розвитку.

До проблем України також відноситься регрес інноваційного потенціалу: дані Держстату свідчать, що кількість працівників, які в Україні займаються НДДКР скорочується (з 182484 осіб у 2010 році до 79962 у 2019 році); наукоємність ВВП у 2018 р. – лише 0,25%, кількість інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств, трохи зросла (16,4% у 2018 році порівняно з 16,2% у 2017), але показники 2016 року (18,9%) ще не досягнуті [6].

Русійною силою, що сприятиме економічному прогресу України, може стати як первинний, так і вторинний сектор економіки. Але і аграрний сектор, і промисловий потребують оновлення зношених основних фондів, застосування новітніх технологій, які б сприяли виробництву конкурентоспроможних. Поки що аграрний сектор України створює близько 12,2% ВВП, зазначимо, що у розвинутих країнах доля первинного сектору менш ніж 5% ВВП [17].

Тому інновації можуть сприяти розвитку економіки України. Проте у сучасної української держави обмежена фінансова та інституційна спроможність. Людський капітал та економіка знань повинні стати пріоритетною складовою розвитку інноваційної конкурентоспроможності України. Але також необхідно забезпечити сприятливе нормативно-правове поле для суб'єктів, які займаються інноваційною діяльністю; удосконалювати інноваційну інфраструктуру; розвивати методично-консалтингове забезпечення; обмінюватися досвідом з іноземними науковцями, винахідниками, підприємствами; підвищувати інноваційну культуру, систематично підвищувати кваліфікацію працівників [7]. Важливу роль відіграє і фінансування НДДКР. Такі заходи створять умови, за яких значно зменшаться «відтік мізків».

Аналіз інноваційної складової розвитку України доводить нераціональність використання інноваційного потенціалу, що відображається на позиції України у міжнародних рейтингах. Основними перешкодами є проблеми з комерціалізацією нововведень та непрозора нормативно-правова база, що стосується інтелектуальної власності. Серед переваг України слід відзначити вигідне географічне положення, розмір доступного ринку, зони вільної торгівлі, високий рівень розвитку людського потенціалу. Щоб покращити інноваційну складову розвитку України, слід змінити структуру експорту: скоротити вивіз продукції з низькою доданою вартістю, а розвивати види діяльності з високою доданою вартістю – змінити стратегію з низькотехнологічної ресурсної до високотехнологічної інноваційної економіки.

Завдяки раціональному впровадженню та підтримці інноваційного курсу розвитку, в Україні є шанси покращити своє становище у світ-системі та стати менш залежною від країн «ядра».

Висновки з проведеного дослідження. В умовах глобалізації, в Україні існує загроза перейти до категорії периферії, тому важливо раціонально використовувати існуючі економічні чинники та розвивати державу таким чином, щоб не стати ще більш залежною від країн ядра та інших, більш розвинених, країн напівпериферії. Розвиток повинен спиратися не на дешеву робочу силу, а на удосконалення людського фактора. Тим паче, що у населення є потенціал: рівні грамотності та освіченості високі. Саме цей показник підвищує оцінки ІАР та ГІАК. Однак на практиці часто висококваліфіковані кадри використовуються не за призначенням або їдуть за кордон у пошуках гідної заробітної платні. Тому слід регулювати працевлаштування населення. Взаємовідповідність робочих місць та кваліфікації населення сприятиме здійсненню соціально-економічного прогресу та наблизить Україну до рівня країн ядра.

Усвідомлення вирішальної ролі економіки знань має актуалізувати питання, що стосуються капіталовкладень у розвиток людини та соціальну інфраструктуру, що її обслуговує.

Подальші розробки у даному напрямку будуть пов'язані з аналізом показників інших акторів напівпериферії Європи.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE KNOWLEDGE ECONOMY OF UKRAINE AS AN ACTOR OF THE "SEMI-PERIPHERY" OF EUROPE

Nadiya Kazakova, PhD (Geography), Associate Professor, Department of International Economic Relations, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: n.a.kazakova@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4592-1466>

Nataliia Miroshnyk, post-graduate student, Department of International Economic Relations, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: 380976227336@student.karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3507-6585>

In the XXI century, the economic development of countries depends on the increasing role of the human factor in reproduction processes, as well as on the ability to generate innovative transformations. Therefore, examining the patterns of formation, distribution and functioning of the people's wealth, it can be argued that together with knowledge, human capital forms a new type of economy - the knowledge economy, which is the highest stage in the development of the post-industrial and innovative economy. The subject of research of the article is the formation of the knowledge economy as a new key factor in the development of national economies. The goal of this work is to analyze the factors of development of the Ukrainian economy as an actor of the "semi-periphery" of Europe. Task is to study the state and development prospects of the semi-periphery of Europe on the example of Ukraine. The article uses general scientific methods: the study of the development of economic processes was carried out on the basis of the method of scientific abstraction, general and partial. The most common scientific methods of cognition during this research: historical and logical method, analysis, synthesis, method of quantitative and qualitative comparisons, statistical method, economic and mathematical modeling. The following results were obtained: the statistical data characterizing the level of economic development of the semi-periphery countries of Europe and the state of Ukraine were systematized and analyzed, the coefficient of intra-industry international specialization was calculated. The systemic factors that have the greatest influence on the functioning and progress of the economy of the semi-periphery countries have been determined. The problems that hinder the development of semi-periphery actors on the example of Ukraine are highlighted and ways to overcome the shortcomings are proposed. Conclusions: it is advisable to use the results of the work in the domestic and foreign economic activity of countries as recommendations for determining the priority direction of development.

Keywords: semi-periphery, economic development, Europe, human capital, innovation, knowledge economy, core.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ УКРАИНЫ КАК АКТЁРА ПОЛУПЕРИФЕРИИ ЕВРОПЫ

Казакова Надежда Артуровна, канд. геогр. наук, доцент, кафедра международных экономических отношений, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, площадь Свободы, 6, Харьков, Украина, 61022, e-mail: n.a.kazakova@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4592-1466>

Мирошник Наталия Александровна, аспирантка, кафедра международных экономических отношений, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, , площадь Свободы, 6, Харьков, Украина, 61022, e-mail: 380976227336@student.karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3507-6585>

В XXI в. экономическое развитие стран зависит от возрастающей роли человеческого фактора в воспроизводственных процессах, а также от способности генерировать инновационные преобразования. Поэтому, исследуя закономерности образования, распределения и функционирования богатства народа, можно утверждать, что вместе со знаниями, человеческий капитал образует новый тип экономики – экономику знаний, что является самым высоким этапом развития постиндустриальной и инновационной экономики. Предметом исследования в статье является формирование экономики знаний как нового ключевого фактора развития народных хозяйств. Целью данной работы является анализ факторов развития экономики Украины как актёра «полупериферии» Европы. Задача: исследование состояния и перспектив развития полупериферии Европы на примере Украины. В статье используются общенаучные методы: исследование развития экономических процессов осуществлялось на основе метода научной абстракции, общего и частного. Наиболее употребительные научные методы познания во время данного исследования: историко-логический метод, анализ, синтез, метод количественного и качественного сравнений, статистический метод, экономико-математическое моделирование. Получены следующие результаты: систематизированы и проанализированы статистические данные, характеризующие уровень экономического развития стран полупериферии Европы и состояние Украины, вычислено коэффициент внутриотраслевой международной специализации. Определены системные факторы, имеющие наибольшее влияние на функционирование и прогресс экономики стран полупериферии. Освещены проблемы, препятствующие развитию актёров полупериферии на примере Украины и предложены пути преодоления недостатков. Выводы: полученные результаты целесообразно использовать во внутренней и внешнеэкономической деятельности страны в качестве рекомендаций для определения приоритетного направления развития.

Ключевые слова: Европа, инновации, полупериферия, человеческий капитал, экономика знаний, экономическое развитие.

Література

1. Голіков А. П. Економіко-математичне моделювання світогосподарських процесів : навч. посіб. / А. П. Голіков. – К. : Знання, 2009. – 222 с.
2. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 324 с.
3. Рикардо Д. Сочинения. Том 1. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. – М : Госполитиздат., 1995. – 365с.

4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1956. – 684 с.
5. Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс] : Державна служба статистики України – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm
6. Економічна статистика / Наука, технології та інновації [Електронний ресурс] : Державна служба статистики України – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm
7. Стратегія інноваційного розвитку України на період до 2030 року [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/10/22/innovatsiyного-rozvitku-ukraini.pdf>
8. Becker G. S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis / G. S. Becker // The Journal of Political Economy. – 1962. – Vol. 70, № 5, p. 9 – 49.
9. Central Intelligence Agency: The World of Factbook [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>IMFY INFORMATION
10. Employment Rate [Електронний ресурс] : Trading Economics – Режим доступу : <https://tradingeconomics.com/country-list/employment-rate>
11. Foreign Direct Investment 2019 [Електронний ресурс] : The World Bank – Режим доступу : <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>
12. Global Innovation Index 2019 rankings [Електронний ресурс] : GLOBAL INNOVATION INDEX 2019 – Режим доступу : <https://nonews.co/wp-content/uploads/2019/08/gii2019.pdf>
13. Human Development Report 2019 [Електронний ресурс] : United Nations Development Programme – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>
14. IMF COUNTRY INFORMATION [Електронний ресурс] : International Monetary Fund – Режим доступу : <https://www.imf.org/en/countries#U>
15. Guryanova, L., Yatsenko, R., Dubrovina, N., Babenko, V. Machine learning methods and models, predictive analytics and applications. CEUR Workshop Proceedings, 2020, 2649, pp. 1-5. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2649/>
16. Jamrisko M., Lu W. Bloomberg Innovation Index [Електронний ресурс] : Bloomberg – Режим доступу : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-18/germany-breaks-korea-s-six-year-streak-as-most-innovative-nation>
17. The Global Competitiveness Report 2019 [Електронний ресурс] : World Economic Forum – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
18. Total Population by Country 2020 [Електронний ресурс] : World Population Review – Режим доступу : <https://worldpopulationreview.com/countries/>
19. Unemployment Rate [Електронний ресурс] : Trading Economics – Режим доступу : <https://tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate?continent=europe>
20. Wallerstein I. The modern world-system I: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century. – N. Y.: Academic Press, 2007. – 412 p.

References

1. Gholikov A. P. (2009) *Ekonomiko-matematychnе modeljuwannja svitogospodarskykh procesiv : navch. Posib* [Economic and mathematical modeling of world economic processes : tutorial]. Kyiv: Znannja. (in Ukrainian).
2. Petty W. (1940) *Ekonomicheskie i statisticheskie raboty [The Economic Writings of Sir William Petty]*. Moscow: Sotsekgiz. (in Russian)
3. Ricardo D. (1995) *Sochineniya. Tom 1. Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya* [The Works. Volume 1, On the Principles of Political Economy and Taxation]. Moscow: Gospolitizdat. (in Russian)
4. Smith A. (1956) *Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [The Wealth Of Nations]. Moscow: Sotsekgiz. (in Russian)
5. Ekonomichna statystyka / Zovnishnjoekonomichna dijajlnistj [Economic statistics / Foreign economic activity]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (accessed 31 October 2020).
6. Ekonomichna statystyka / Nauka, tekhnologhiji ta innovaciji [Economic statistics / Science, technology and innovation] *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (accessed 31 October 2020)
7. Ghrojsman V. (2018) *Strateghija innovacijnogho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku* [The strategy of innovative development of Ukraine for the period up to 2030] (Governmental portal). Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-sferi-innovacijnoyi-diyalnosti-na-period-do-2030-roku> (accessed 31 October 2020).
8. Becker G. S. (1962) Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *The Journal of Political Economy*, vol. 70, no 5, pp. 9 – 49.
9. Central Intelligence Agency. *The World of Factbook*. Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html> (accessed 31 May 2020).
10. Trading Economics. *Employment Rate*. Available at: <https://tradingeconomics.com/country-list/employment-rate> (accessed 31 May 2020).
11. The World Bank (2019) *Foreign Direct Investment 2019*. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> (accessed 6 June 2020).

12. *Global Innovation Index* (2019). Available at: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2019/08/gii2019.pdf> (accessed 6 June 2020).
13. United Nations Development Programme (2019) *Human Development Report* Available at: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (accessed 6 June 2020).
14. International Monetary Fund. *IMF COUNTRY INFORMATION*. Available at: <https://www.imf.org/en/countries#U> (accessed 6 June 2020).
15. Guryanova, L., Yatsenko, R., Dubrovina, N., Babenko, V. (2020). Machine learning methods and models, predictive analytics and applications. CEUR Workshop Proceedings, 2020, 2649, pp. 1-5. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2649/>
16. Jamrisko M., Lu W. (2020) Bloomberg Innovation Index. *Bloomberg*. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-18/germany-breaks-korea-s-six-year-streak-as-most-innovative-nation> (accessed 31 October 2020).
17. World Economic Forum (2019) *The Global Competitiveness Report* Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (accessed 6 June 2020).
18. World Population Review (2020) *Total Population by Country 2020*. Available at: <https://worldpopulationreview.com/countries/> (accessed 6 June 2020).
19. Trading Economics. *Unemployment Rate*. Available at: <https://tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate?continent=europe> (accessed 6 June 2020).
20. Wallerstein I. (2007) *The modern world-system I: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.